

KS. FRANCISZEK JANUSZ MAZUREK

PRAWA CZŁOWIEKA W NAUCZANIU SPOŁECZNYM PAPIEŻA PIUSA XI

W okresie pontyfikatu Piusa XI (1922-1939) miały miejsce trzy dominujące wydarzenia: światowy kryzys gospodarczy (1929-1932), utrwalenie się państwa socjalistycznego w Rosji po rewolucji październikowej oraz kształtowanie się państwa faszystowskiego we Włoszech i nazistowskiego w Niemczech. Każde z tych wydarzeń miało kompleks przyczyn i każdemu towarzyszył polityczny akompaniament proporcjonalnych wydarzeń¹. Na tym tle rozwijał Pius XI swą naukę o prawach człowieka.

Pius XI odrzucał pozytywizm prawny i podkreślał, że prawa człowieka są prawami naturalnymi, niezbywalnymi i wcześniejszymi od prawa pozytywnego, gdyż sam człowiek jest starszy od państwa. Prawa te nie zależą od woli ludzkiej (władzy państwowej) ani nie są wytworem rozwoju gospodarczego, lecz wywodzą się od Stwórcy, który wyposażył człowieka w taką a nie inną naturę². "[...] człowiek jako osoba posiada prawa dane od Boga, przeto muszą one być strzeżone przed wszelkimi atakami ze strony społeczeństwa, które by chciało im zaprzeczyć, zniszczyć je lub zlekceważyć. Gardzić tą prawdą to znaczy nie wiedzieć, że ostatecznie określamy i poznajemy dobro wspólne, biorąc za podstawę zarówno naturę człowieka, godzącą harmonijnie prawa jednostki i obowiązki ogólne, jak i cel społeczności, który również określony jest przez naturę"³. Pius XI odwołuje się także do godności osoby ludzkiej jako źródła praw człowieka. W *Quadragesimo anno* pisze, że prawa człowieka wynikają "z jego ludzkiej i chrześcijańskiej godności"⁴. Kiedy mówi o ludzkiej godności, ma na uwadze przyrodzoną godność osoby ludzkiej, określoną przez rozum i wolną wolę⁵, gdy mówi zaś o chrześcijańskiej

---

¹ D. H o l l e n b a c h. *Claims in Conflict. Retieving and Renewing the Catholic Human Rights Tradition*. New York 1979 s. 50; P. E. B o l t é. *Les droits de l'homme et la papauté conteporaine*. Montréal 1975 s. 28.

² P i u s X I. *Divini Redemptoris*. W: *Die katholische Sozialdoktrin in ihrer geschichtlichen Entfaltung*. Hrsg. von A. Utz, B. Graf von Galen. Bd. 1. Aachen 1976 n. II, 103.

³ P i u s X I. *Mit brennender Sorge*. Tamże n. II, 201.

⁴ QA n. 28.

⁵ Por. B o l t é, jw. s. 29.

godności, ma na uwadze nadprzyrodzony aspekt tej godności, wyznaczony przez stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boże oraz przez Odkupienie Chrystusa.

W encyklikach: *Casti connubii* (31 XII 1930 r.), *Non abbiamo bisogno* (29 VI 1931 r.), *Mit brennender Sorge* (14 III 1937 r.) i *Divini Redemptoris* (19 III 1937 r.) koncentruje papież swą uwagę wokół prawa rodziców do wychowania swych dzieci. Pojawienie się Léviathana - państwa faszystowskiego i nazistowskiego - niosło ze sobą zagrożenie tego prawa⁶. W encyklice *Non abbiamo bisogno* krytycznie ocenia podporządkowanie państwu wychowania i domaga się uznania oraz poszanowania tego prawa, które z natury przysługuje rodzicom. Opanowanie szkół przez narodowy socjalizm w Niemczech i programowe wpajanie dzieciom i młodzieży ideologii nazistowskiej skłania papieża do zajęcia wobec tych zjawisk negatywnego i krytycznego stanowiska w encyklice *Mit brennender Sorge*. Wskazuje, że "[...] rodzicom [...] przysługuje najpierwotniejsze prawo do wychowania swych dzieci [...] w duchu prawdziwej wiary i według jej zasad i przepisów⁷. Jest to prawo niezbywalne, ponieważ "nierozdzielnie łączy się ono ze ścisłym obowiązkiem, prawo wcześniejsze od jakiegokolwiek prawa ludzkiej społeczności czy państwa, a stąd nietykalne ze strony jakiegokolwiek ziemskiej władzy"⁸. Odrzuca pogląd, jakoby dziecko przede wszystkim należało do państwa, i że państwo ma bezwzględne prawo do wychowania. Dziecko otrzymuje istnienie nie od państwa, lecz od rodziców⁹. W prawie rodziców do wychowania swych dzieci zawiera się prawo do wyboru szkoły wyznaniowej i wpływu na tę szkołę¹⁰. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci w duchu wiary chrześcijańskiej, a nie w duchu kultu rasy, narodu, państwa czy władzy. Wychwalanie rasy czy nawet jej ubóstwianie, wywyższanie jednego narodu, państwa czy pewnej formy ustroju, jest sprzeczne z chrześcijańską nauką o człowieku i państwie. Papież krytycznie ocenia ideologię nazistowską, uznającą rasę, naród i państwo za najwyższą wartość, i podporządkowującą sobie całkowicie człowieka¹¹. Ideologia nazistowska uczyniła z rasy i narodu religię, usiłowała "w ciasnocie krwi danej rasy zamknąć Boga"¹². Wiarę w Boga zastąpiono wiarą w naród, wiarę w nieśmiertelność człowieka, wiarą w nieśmiertelność narodu. Miejsce wywyższenia człowieka przez łaskę Chrystusa zajęło wywyższenie przez krew i przynależność do narodu¹³. Krzewienie ideologii nazistowskiej uznał papież za niebezpieczne.

---

⁶ Tamże s. 28 n.

⁷ *Mit brennender Sorge* n. II, 203.

⁸ P i u s XI. *Divini illius Magistri*. W: *Die katholische Sozialdoktrin*. Bd. 2 n. IX, 63.

⁹ Tamże n. IX, 66.

¹⁰ Tamże n. IX, 66.

¹¹ *Mit brennender Sorge* n. II, 178.

¹² Tamże n. II, 181.

¹³ Tamże n. II, 193.

W swych encyklikach Pius XI poświęcił stosunkowo dużo miejsca prawu do wolności religii. "[...] człowiek wierzący posiada niezniszczalne prawo wyznawania swej wiary i praktykowania jej w odpowiedni sposób"¹⁴. Prawa uniemożliwiające lub utrudniające wyznawanie i praktykowanie tej wiary są sprzeczne z prawem naturalnym. Według Piusa XI prawo do wolności religii jest naruszane przez kontrolowanie i ograniczanie nauki religii w szkołach przez prowadzenie wrogiej propagandy wobec religii i Kościoła oraz przez utrudnianie świętowania niedziel¹⁵.

W najbardziej znanej encyklice *Quadragesimo anno* (15 V 1931 r.) Pius XI, idąc za *Rerum novarum* Leona XIII, zajął się prawami społecznymi człowieka: prawem do sprawiedliwej płacy, prawem do posiadania własności, do stowarzyszania się, prawem do ubezpieczeń społecznych, prawem do pracy i odpowiednich warunków pracy, prawem do wypoczynku i czasu wolnego, prawem do partycypacji we współzarządzaniu przedsiębiorstwem i prawem do ochrony tych praw ze strony państwa. Niektóre z tych praw powtórnie wymienił w encyklice *Divini Redemptoris*.

Pius XI, podobnie jak Leon XIII, przyznaje priorytet prawu do sprawiedliwego wynagradzania za pracę przed prawem do własności, gdyż uważa, że sprawiedliwa płaca powinna pozwolić na dojście do posiadania własności. Słuszna płaca jest ponadto jednym z podstawowych warunków sprawiedliwego podziału dochodu narodowego, jest też warunkiem rozwoju społeczeństwa, którego większą część stanowią robotnicy. Słuszna płaca powinna uwzględniać indywidualny i społeczny charakter pracy, potrzeby pracownika i jego rodziny oraz stan przedsiębiorstwa i dobro wspólne gospodarki narodowej. Pracownicy mają prawo do takiej płacy, "ażeby wystarczała na utrzymanie jego własne i jego rodziny"¹⁶. Pius XI wyraźnie wskazywał, że pracownicy mają prawo do tzw. płacy rodzinnej. Sytuację, która zmusza matkę do podejmowania pracy zarobkowej z powodu szczupłości zarobków ojca nazywa papież "straszliwym nadużyciem"¹⁷. Podkreśla, że "należy dążyć do tego, by ojcowie rodzin taką otrzymali płacę, która by odpowiednio zaspokoila przeciętne potrzeby życia rodzinnego"¹⁸. Płace powinny być dostosowane do potrzeb rodziny. Wraz ze wzrostem potrzeb rodziny i wzrostem dochodu narodowego, osiąganego dzięki postępowi gospodarczemu, powinny wzrastać także płace rodzinne¹⁹. Płace mają dać możliwość zaspokojenia potrzeb bieżących rodziny i

---

¹⁴ Tamże n. II, 202; por. J. M a j k a. *Filozofia społeczna*. Warszawa 1982 s. 230 n.

¹⁵ Tamże n. II. 214.

¹⁶ QA n. 71.

¹⁷ QA n. 71.

¹⁸ QA n. 71.

¹⁹ QA n. 72-75.

pozwolić jej na podniesienie standardu materialnego i kulturalnego²⁰. Widać więc, że w porównaniu do Leona XIII Pius XI wprowadził nowe elementy płacy sprawiedliwej.

W *Quadragesimo anno* papież uwypuklił także prawo do udziału w zyskach przedsiębiorstwa²¹, prawo do partycypacji we współzarządzaniu przedsiębiorstwem i prawo do współwłasności. Pius XI mówi o potrzebie uzupełnienia umowy o pracę tzw. umową spółkową, na podstawie której pracownicy otrzymają udział bądź we własności, bądź w zarządzie przedsiębiorstwa, bądź w jego zyskach²². Pierwszym stadium idei udziału pracownika we własności przedsiębiorstwa jest postulat jego udziału w zyskach²³. Udział w zyskach oznacza w konsekwencji udział we własności i pociąga za sobą udział pracowników we współzarządzaniu. Idea udziału w zyskach nie jest ideą wyłącznie chrześcijańską, gdyż jej zwolennikami byli np. L. Blanc i J. S. Mill. Dla Blanca udział w zyskach stanowi środek zwiększenia płac i pomoc w walce robotnika z kapitalistą, dla Milla zaś skuteczną pobudkę do pracy. Jest to podejście czysto praktyczne. Dla Piusa XI postulat udziału pracowników w zyskach jest postulatem sprawiedliwości społecznej. Uznając sprawiedliwość społeczną za przejaw realizacji praw społecznych człowieka można tu mówić, że udział w zyskach, współzarządzaniu i współwłasności jest wymogiem tych praw. Prawo do udziału w zyskach nie eliminuje prawa do sprawiedliwej i słusznej płacy, przeciwnie, brane łącznie wzajemnie się dopełniają. Ich realizacja pozwoli pracownikom dojść do posiadania własności i podnieść swój standard materialny i kulturalny²⁴.

Pius XI podtrzymuje stanowisko Leona XIII, że prawo do posiadania własności jest prawem naturalnym. Podkreślił jednak, że ma ono podwójny charakter: indywidualny (osobowy) i społeczny. Pius XI odrzuca zarówno indywidualistyczno-liberalną interpretację tego prawa, nie dostrzega ona bowiem aspektu społecznego, jak i socjalistyczną, która nie dostrzega osobowego charakteru tego prawa²⁵. Prawo do posiadania własności ma charakter instrumentalny, gdyż służy urzeczywistnianiu prawa do używania dóbr gospodarczych²⁶. Pius XI zwracał uwagę na konieczność równomiernego podziału własności pomiędzy klasy społeczne na drodze reform. Domagał się również uwłaszczenia pracowników najemnych. Zdaniem F. Ermacora encyklika *Quadragesimo anno* w innym świetle ustawia rozumienie klasycznych praw człowieka.

---

²⁰ QA n. 74.

²¹ QA n. 65.

²² QA n. 65.

²³ Por. Cz. S t r z e s z e w s k i. *Praca ludzka. Zagadnienie społeczno-moralne*. Lublin 1978 s. 51.

²⁴ QA n. 75.

²⁵ QA n. 45-46; por. O. von N e l l - B r e u n i n g. *Soziallehre der Kirche*. Wien 1977 s. 47-50.

²⁶ Cz. S t r z e s z e w s k i. *Własność. Zagadnienie społeczno-moralne*. Warszawa 1981 s. 125.

Chodzi tu bowiem o zapewnienie wszystkim warstwom społecznym korzystania z realnej wolności²⁷.

Realizacja prawa do posiadania własności, do której pracownicy powinni dochodzić poprzez słuszną i sprawiedliwą płacę, oraz udział w zyskach, obok wprowadzenia ustroju samorządu stanowo-zawodowego, ma się przyczynić do ostatecznego rozwiązania kwestii społecznej - wyzwolenia robotników z proletariatu (redemptio proletariorum)²⁸.

Pius XI zajmuje się także prawem do pracy i prawem do ochrony pracy. "[...] ażeby wszyscy zdolni i chętni do pracy rzeczywiście mieli możliwość pracowania"²⁹. Zdecydowanie domaga się od państwa prowadzenia polityki pełnego zatrudnienia. Prawu do pracy podporządkowuje nawet wysokość wynagrodzenia. Pełne zatrudnienie uzasadnia obniżenie zarobków, "[...] by jak najwięcej ludzi mogło znaleźć sposobność do pracy i przez nią zdobyć środki do życia na odpowiedniej stopie"³⁰. Zdecydowanie odrzuca traktowanie pracy ludzkiej jako towaru. W pracy ludzkiej manifestuje się godność ludzka i z tej racji nie może być towarem sprzedawanym i kupowanym na rynku pracy³¹.

Do praw naturalnych człowieka zalicza Pius XI także prawo do stowarzyszania się i tworzenia związków zawodowych³². Prawo to przysługuje także robotnikom indywidualnym (inter agricolos)³³. Zadaniem związków zawodowych jest troska o dobro materialne i duchowe pracowników. Mają bronić interesów pracowników i ich praw na rynku pracy, mają im udzielać pomocy gospodarczej i dążyć do realizacji sprawiedliwości społecznej³⁴. Pius XI uważał, że bez odrodzenia moralnego i podniesienia świadomości religijnej nie można będzie dokonać odnowienia i udoskonalenia ustroju społecznego. Zadaniem związków zawodowych jest więc podnoszenie moralności wśród pracowników, działalność oświatowa i wychowawcza oraz krzewienie kultury religijnej³⁵.

Porównując naukę o prawach człowieka Leona XIII z nauką Piusa XI dostrzegamy w tej ostatniej nowe elementy. Pius XI wyprowadza prawa człowieka z godności osoby ludzkiej. Wprowadza prawo do partycypacji w zyskach przedsiębiorstwa lub we współwłasności lub współzarządzaniu. W dobie tendencji totalitarnych, panującej dyktatury gospodarczej jednostek oraz instrumentalnego traktowania człowieka, Pius XI

---

²⁷ F. E r m a c o r a. *Menschenrechte in der sich wandelnden Welt*. Bd. 1. Wien 1974 s. 576.

²⁸ QA n. 61-62.

²⁹ QA n. 74.

³⁰ QA n. 74.

³¹ QA n. 83.

³² QA n. 39; N e l l - B r e u n i n g. jw. s. 54 n.

³³ QA n. 37.

³⁴ QA n. 33.

³⁵ QA n. 35.

domagał się nie tylko ochrony prawnej praw człowieka, ale także ochrony przez ustrój społeczno-gospodarczy oraz odnowę moralną. Odnowę ustroju widział w oparciu życia społeczno-gospodarczego na zasadzie sprawiedliwości i miłości społecznej oraz w tworzeniu samorządów stanowo-zawodowych (korporacji). Wydaje się, że według Piusa XI samorzady stanowo-zawodowe mogą skuteczniej przyczyniać się do ochrony praw człowieka niż związki zawodowe. W ramach samorządów stanowo-zawodowych pracownicy najemni mają uzyskać możliwość brania udziału w podejmowaniu decyzji dotyczących życia gospodarczego nie tylko w ramach przedsiębiorstwa, ale także w ramach gospodarki narodowej³⁶. Innymi słowy, samorzady stanowo-zawodowe mają umożliwiać korzystanie z prawa do partycypacji. Idea ta rozwijana jest nadal w koncepcji Mitbestimmung i participation. Prawo do partycypacji jest jednym z podstawowych praw człowieka³⁷.

DIE MENSCHENRECHTE IN DER SOZIALLEHRE DES PAPSTES PIUS XI

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Autor analysiert die Menschenrechte in der Soziallehre von Pius XI. auf dem Hintergrund der Weltwirtschaftskrise (1929-1932), der Festigung des sozialistischen Staates in Russland sowie des faschistischen Staates in Italien und des Nazistaates in Deutschland. Er ist der Ansicht, dass Pius XI. sich auf die Würde der menschlichen Person als die Quelle der Menschenrechte beruft. Pius XI. schrieb in QA, dass sich die Rechte des Menschen "aus seiner menschlichen und christlichen Würde" ergeben, die nach dem Bild Gottes, Ihm ähnlich, geschaffen wurde. Auf die Würde der menschlichen Person werden sich auch seine Nachfolger berufen.

Pius XI. verstand die Freiheitsrechte - das Recht auf religiöse Freiheit, das Recht der Eltern auf die Erziehung ihrer Kinder, auf die Wahl der Schule, das Recht der Kinder und Jugendlichen auf wahre Information in der Schule und auf richtige Erziehung - weitergefasst als Leo XIII. In der Enzyklika QA befasste er sich mit den

---

³⁶ Cz. S t r z e s z e w s k i. *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*. Warszawa 1978 s. 83; H o l l e n b a c h, jw. s. 46; E r m a c o r a, jw. s. 577.

³⁷ H o l l e n b a c h, jw. s. 86 n.

Gesellschaftsrechten des Menschen -dem Recht auf gerechten Lohn, auf den Besitz von Eigentum, auf Versammlung, dem Recht auf Sozialversicherung, dem Recht auf Arbeit und entsprechende Arbeitsbedingungen, dem Recht auf Erholung und Freizeit, dem Recht auf Partizipation an der Mitregierung des Unternehmens und auf einen Anteil am Gewinn und dem Recht auf den Schutz dieser Rechte von seiten des Staates.